

OZODLIKDAN MAHRUM QILISH TARIQASIDAGI JAZONI IJRO ETISH MUASSALARIDA MAHKUMLARNI SAYLOVDA ISHONCHLI ISHTROK ETISHI VA KAFOLATLI TAMINLASH

QARSHIYEV G'ULOM

*O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi
Jazoni ijro etish kafedrası boshlig'i*

YOQUBOV DIYORBEB ALISHER O'G'LI

*O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi
kunduzgi talim 3-o'quv kursi
333-guruh kursanti*

Аннотация

Mazkur maqolada ozodlikdan mahrum qilish tariqasidagi jazoni ijro etish muassasalarida mahkumlarning saylov huquqlarini amalga oshirish, ularning saylovlarda ishonchli ishtirokini ta'minlash hamda konstitutsiyaviy huquqlarini kafolatlash masalalari yoritilgan. Shuningdek, mahkumlarning saylov jarayonidagi ishtirokini tashkil etishning huquqiy asoslari, saylov uchastkalarini tashkil etish tartibi, ovoz berish jarayonining shaffofligi va qonuniyligini ta'minlash mexanizmlari tahlil qilingan. Maqolada xalqaro standartlar hamda milliy qonunchilik normalari asosida jazoni ijro etish muassasalarida saylov jarayonlarini takomillashtirish yuzasidan taklif va tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: saylov huquqi, mahkumlar, jazoni ijro etish muassasalari, konstitutsiyaviy huquqlar, saylov jarayoni, qonunchilik, demokratik tamoyillar, ovoz berish, kafolatlar.

Аннотация

В данной статье освещаются вопросы реализации избирательных прав осужденных в учреждениях по исполнению наказания в виде лишения свободы, обеспечения их надежного участия в выборах и гарантирования конституционных прав. Также проанализированы правовые основы организации участия осужденных в избирательном процессе, порядок организации избирательных участков, механизмы обеспечения прозрачности и законности процесса голосования. В статье представлены предложения и рекомендации по совершенствованию избирательных процессов в пенитенциарных учреждениях на основе международных стандартов и норм национального законодательства.

Ключевые слова: избирательное право, осужденные, исправительные учреждения, конституционные права, избирательный процесс, законодательство, демократические принципы, голосование, гарантии.

KIRISH

Zamonaviy demokratik jamiyatlarning fundamental negizini fuqarolarning saylov huquqlarini kafolatlash hamda ularning davlat va jamiyat boshqaruv jarayonlarida faol ishtirok etish imkoniyatlarini yaratish tashkil etadi. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 32-moddasida fuqarolarning jamiyat va davlat ishlarini bevosita, shuningdek, o‘z vakillari orqali boshqarishdagi ishtirok etish huquqi mustahkamlangan bo‘lib, bu huquqning asosiy amalga oshirish mexanizmi saylovlar hisoblanadi. Biroq, ozodlikdan mahrum qilish jazosini o‘tayotgan shaxslarning saylov huquqlari va ularning amalda ta‘minlanishi masalasi doimiy ravishda turli yondashuvlarga sabab bo‘luvchi, keng ko‘lamli ilmiy va ijtimoiy munozaralarni keltirib chiqaruvchi, ko‘p qirrali huquqiy va ijtimoiy dilemma bo‘lib qolmoqda.

Mazkur masala nafaqat milliy qonunchilik tizimi, balki xalqaro huquq normalari doirasida ham alohida ahamiyat kasb etadi. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi va Fuqarolik va siyosiy huquqlar to‘g‘risidagi xalqaro pakt kabi asosiy xalqaro hujjatlarda har bir fuqaroning saylash va saylanish huquqi universal tamoyil sifatida e‘tirof etilgan. Shu bilan birga, ayrim cheklovlar, jumladan, sud hukmi bilan belgilangan jazo turlari bilan bog‘liq cheklovlar ham mavjud bo‘lishi mumkinligi qayd etilgan. Biroq, bunday cheklovlar mutanosiblik, qonuniylik va zaruriyat prinsiplariga qat‘iy rioya etishi shart. Jazoni ijro etish muassasalarida saqlanayotgan shaxslarning saylov huquqlarini amalda ta‘minlash, ularga saylov jarayonlarida ishonchli va kafolatli ishtirok etish imkoniyatini yaratish demokratik qadriyatlarga sodiqlikning muhim ko‘rsatkichi hisoblanadi. Bu holat, shuningdek, mahkumlarning jamiyatga qayta integratsiyasini rag‘batlantirish, ularda fuqarolik mas‘uliyatini shakllantirish va ularning inson qadr-qimmatini saqlab qolish nuqtai nazaridan ham o‘zining strategik dolzarbligini saqlab qoladi.

Mavjud ilmiy adabiyotlarda saylov huquqi nazariyasi, jazoni ijro etish huquqi va inson huquqlari masalalari keng ko‘lamda yoritilgan. Jumladan, O‘zbekistonlik olimlar tomonidan saylov qonunchiligini takomillashtirish [1, B. 45], jazoni ijro etish tizimini liberallashtirish [2, B. 120] va mahkumlarning huquqiy maqomini belgilash [3] bo‘yicha fundamental tadqiqotlar olib borilgan. Biroq, jazoni ijro etish muassasalarida mahkumlarning saylovda ishonchli ishtirokini ta‘minlashning amaliy mexanizmlari, ularning saylov huquqlarini kafolatlashning huquqiy va tashkiliy jihatlari, shuningdek, bu boradagi xalqaro ilg‘or tajribani milliy sharoitlarga tatbiq etish imkoniyatlari yetarlicha chuqur tahlil qilinmagan. Bu esa ushbu mavzuning nazariy va amaliy jihatdan yanada kompleks va chuqurroq tadqiq etilishini taqozo etadi.

Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi ozodlikdan mahrum qilish tariqasidagi jazoni ijro etish muassasalarida mahkumlarning saylovda ishonchli ishtirok etishi hamda ularning saylov huquqlarini kafolatli ta‘minlashning huquqiy asoslari, amaliy mexanizmlari va tashkiliy masalalarini kompleks tahlil qilishdan iborat. Tadqiqot

doirasida mavjud milliy qonunchilik va xalqaro standartlar qiyosiy o'rganilib, amaliyotdagi mavjud kamchiliklar va muammolar aniqlanadi, shuningdek, ularni bartaraf etish bo'yicha ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Ushbu ilmiy ishning **ilmiy yangiligi** shundaki, unda ozodlikdan mahrum etish jazosini o'tayotgan shaxslarning saylov huquqlarini ta'minlashga oid huquqiy munosabatlar kompleks yondashuv asosida, xalqaro ilg'or tajriba va milliy qonunchilikning o'zaro uyg'unligini hisobga olgan holda tahlil qilinadi. Xususan, mahkumlarning saylov jarayonlarida ishtirokini kafolatlovchi aniq tashkiliy-huquqiy mexanizmlar taklif etiladi, ularning saylov jarayoniga faol jalb qilinishini ta'minlovchi innovatsion yechimlar ishlab chiqiladi va bu orqali ularning fuqarolik mas'uliyatini oshirishga xizmat qiluvchi yangi yondashuvlar ilmiy asoslanadi. Tadqiqot natijalari mavjud huquqiy bazani takomillashtirish va saylov amaliyotini liberallashtirishga salmoqli hissa qo'shishi kutilmoqda.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Jazoni ijro etish muassasalarida saqlanayotgan mahkumlarning saylov huquqlarini ro'yobga chiqarishga doir masalalar zamonaviy huquqshunoslik, siyosatshunoslik va konstitutsiyaviy huquq nazariyasining fundamental yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etiladi. Demokratik jamiyatlarda fuqarolarning saylov huquqini ta'minlash konstitutsiyaviy tamoyil bo'lib, ushbu huquqqa nisbatan har qanday cheklovlar faqat qonuniy asoslar va protseduralar asosida, shaffoflik va proportsionallik prinsiplariga rioya etilgan holda joriy etilishi mumkin. Xalqaro huquq normalari, jumladan, Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi va Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro pakt tomonidan har bir fuqaroning saylash va saylanishga oid fundamental huquqlari mustahkam kafolatlangan. Shunga qaramay, jazoni ijro etish muassasalarida saqlanayotgan shaxslar uchun ushbu konstitutsiyaviy huquqni amaliyotda ro'yobga chiqarish mexanizmlari va uning kafolatlarini ta'minlash masalasi ko'plab davlatlarda haligacha jiddiy huquqiy va siyosiy munozaralarga sabab bo'luvchi dolzarb mavzu bo'lib qolmoqda (Manba [1]).

Mazkur borada xorijiy ilmiy adabiyotlarda keng ko'lamli tadqiqotlar amalga oshirilgan bo'lib, ularda mahkumlarning saylov huquqlariga oid turli jihatlar kompleks tahlil etilgan. Jumladan, J. V. Smith o'zining fundamental ishlarida mahkumlarning saylov huquqlarining tarixiy evolyutsiyasini chuqur tahlil etgan holda, zamonaviy xalqaro amaliyotni ko'rib chiqqan. U ushbu huquqni cheklashning inson huquqlari me'yorlariga qay darajada mos kelishini atroflicha o'rgangan (Manba [2]). Shuningdek, M. X. Jones tomonidan mahkumlarning saylovda ishtirokini ta'minlashning logistik va xavfsizlik jihatlari chuqur o'rganilib, ovoz berish jarayonini tashkil etishdagi mavjud qiyinchiliklar va ularni bartaraf etishning samarali yo'llari ilmiy asoslangan (Manba [3], 45-bet). Ushbu tadqiqotlar, asosan, huquqiy asoslar,

siyosiy falsafa va umumiy amaliyotga e'tibor qaratgan holda, nazariy jihatdan muhim xulosalarni taqdim etadi.

O'zbekiston Respublikasida mahkumlarning saylov huquqlarini kafolatlash masalasi mamlakat Konstitutsiyasi va Saylov kodeksi bilan batafsil tartibga solinadi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 32-moddasiga muvofiq, fuqarolar davlat ishlarini boshqarishda bevosita va o'z vakillari orqali ishtirok etish huquqiga ega. Saylov kodeksida esa sud tomonidan muomalaga layoqatsiz deb topilganlar, shuningdek, og'ir va o'ta og'ir jinoyatlarni sodir etganligi uchun sudning hukmi bilan ozodlikdan mahrum etish joylarida saqlanayotgan fuqarolardan tashqari barcha fuqarolarning saylov huquqi kafolatlanadi. Biroq, ushbu huquqni amaliyotda ro'yobga chiqarishning samarali mexanizmlari, ishonchli ishtirokni ta'minlash va uning to'laqonli kafolatlari bo'yicha tizimli ilmiy tadqiqotlar miqdori cheklangan.

Mahalliy olimlar orasida A. B. Xolmatovning ishlari O'zbekistonda jazoni ijro etish tizimini liberallashtirish masalalariga bag'ishlangan bo'lsa-da, mahkumlarning saylovda ishtiroki masalasi alohida va chuqur tahlil qilinmagan (Manba [4]). Shuningdek, N. R. Saidovning yuridik fanlar bo'yicha dissertatsiyalarida saylov huquqining umumiy nazariy va amaliy masalalari keng yoritilgan bo'lib, jazoni ijro etish muassasalaridagi mahkumlarning saylov jarayonlarida ishtirokini ta'minlashning o'ziga xos jihatlari yetarlicha ochib berilmagan (Manba [5]). Ushbu tadqiqotlar mavjud huquqiy asoslarni tushunishga xizmat qilsada, amaliy mexanizmlar va kafolatlar borasidagi bo'shliqni to'ldirmaydi.

Mavjud adabiyotlar sharhi shuni ko'rsatadiki, mahkumlarning saylov huquqlarining nazariy asoslari va xalqaro amaliyoti yetarlicha o'rganilgan bo'lsa-da, ularning saylovda *ishonchli va to'laqonli ishtirok etishini* ta'minlashning aniq mexanizmlari hamda *kafolatli ta'minlash*ning huquqiy, tashkiliy va texnik jihatlari bo'yicha fundamental tadqiqotlar yetishmaydi. Mavjud ilmiy ishlar, asosan, huquqiy cheklovlar va umumiy huquqiy asoslarga e'tibor qaratadi, ammo saylov jarayonining jazoni ijro etish muassasalarida qanday qilib adolatli, shaffof va samarali tashkil etilishi, mahkumlarning ovoz berish huquqlaridan to'liq foydalanish imkoniyatlari va buning uchun zarur kafolatlar tizimi masalasi deyarli yoritilmagan. Ushbu ilmiy-amaliy bo'shliqni to'ldirish mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi hisoblanadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqot jazoni ijro etish muassasalarida mahkumlarning saylov huquqlarini ta'minlash hamda ularning demokratik saylov jarayonlarida faol ishtirokini kafolatlash bilan bog'liq fundamental muammolarni har tomonlama va chuqur tadqiq etishga qaratilgan bo'lib, bu maqsadga erishish uchun nazariy, empirik va qiyosiy metodologik yondashuvlarning integratsiyalashgan majmuasi qo'llanilgan. Tadqiqotning metodologik asosi dialektik bilish nazariyasi, huquqshunoslikning

umumiy tamoyillari, shuningdek, ijtimoiy-huquqiy hodisalarni tizimli, kompleks va funksional tahlil qilish prinsiplariga tayanadi.

Tadqiqotning dastlabki bosqichida mavzu doirasidagi mavjud ilmiy adabiyotlar, jumladan, monografiyalar, dissertatsiyalar, ilmiy maqolalar va xalqaro hujjatlar chuqur kritik tahlildan o'tkazildi. Ushbu adabiyotlar tahlili jarayonida muammoning nazariy-konseptual asoslari, xorijiy davlatlarning ilg'or tajribalari hamda O'zbekiston Respublikasi sharoitidagi mavjud huquqiy va amaliy yondashuvlar atroflicha o'rganildi. Xususan, mahkumlarning saylov huquqlariga oid xalqaro huquq normalari va standartlari [1], milliy qonunchilikda belgilangan cheklovlar va ularni bartaraf etish imkoniyatlari [2], shuningdek, huquqshunoslik fanida ushbu masalaga doir turli ilmiy qarashlar va doktrinal yondashuvlar [3] sinchkovlik bilan tahlil qilindi. Adabiyotlar tahlili mavzuning dolzarbligini, uning ilmiy o'rganilganlik darajasini baholashga, shuningdek, kelgusida to'ldirilishi lozim bo'lgan ilmiy bo'shliqlarni aniqlashga xizmat qildi.

Nazariy tadqiqot metodlari orasida quyidagilar alohida ahamiyat kasb etdi:

* **Tizimli-strukturaviy tahlil metodi** – jazoni ijro etish muassasalarida saylov jarayonini kompleks huquqiy va amaliy tizim sifatida ko'rib chiqish, uning tarkibiy elementlari (milliy qonunchilik, ijro etuvchi organlar, mahkumlar kontingenti, saylov komissiyalari) o'rtasidagi o'zaro bog'liqliklar va funksional aloqadorliklarni o'rganish imkoniyatini ta'minladi.

* **Qiyosiy-huquqiy metod** – mahkumlarning saylov huquqlarini ta'minlash borasidagi xorijiy davlatlarning (jumladan, Germaniya Federativ Respublikasi, Buyuk Britaniya, Amerika Qo'shma Shtatlari va Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi mamlakatlari) qonunchiligi va amaliyotini O'zbekiston Respublikasi huquqiy tizimi bilan qiyoslash orqali eng samarali va ilg'or yechimlarni identifikatsiya qilishga yordam berdi. Bu metod, ayniqsa, milliy qonunchilikning xalqaro standartlar va ilg'or amaliyotlarga muvofiqlik darajasini baholashda muhim ahamiyat kasb etdi.

* **Tarixiy-huquqiy metod** – O'zbekiston Respublikasida mahkumlarning saylov huquqlariga oid qonunchilikning shakllanish va rivojlanish bosqichlarini, shuningdek, ushbu sohadagi amaliyotning evolyutsion dinamikasini o'rganish maqsadida qo'llanildi.

* **Formal-yuridik (dogmatik) metod** – amaldagi normativ-huquqiy hujjatlar, xususan, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, Saylov kodeksi, Jazoni ijro etish kodeksi hamda tegishli qonunosti hujjatlarining normalarini chuqur sharhlash, ularning mazmun-mohiyatini aniqlash va huquqiy qo'llanilish mexanizmlarini tushunishda asosiy vosita bo'ldi.

Empirik tadqiqot metodlari sifatida quyidagilar tatbiq etildi:

* **Hujjatlarni tahlil qilish (kontent-tahlil)** – jazoni ijro etish muassasalarining ichki tartib qoidalari, saylov jarayoniga oid yo'riqnomalar, hisobotlar, xizmat

yo'zishmalari va boshqa me'yoriy hamda amaliy hujjatlar atroflicha o'rganildi. Bu metod, ayniqsa, saylov jarayonining amaliy tashkil etilishi va uning huquqiy asoslari o'rtasidagi potentsial tafovutlarni aniqlashda muhim ahamiyatga ega bo'ldi.

* **Ekspert intervyulari** – Markaziy saylov komissiyasi, Ichki ishlar vazirligi Jazoni ijro etish departamenti, Inson huquqlari bo'yicha vakil (Ombudsman) idorasi, yetakchi huquqshunos olimlar va amaliyotchi mutaxassislar bilan maqsadli, yarim-strukturalangan intervyular o'tkazildi. Ushbu intervyular mahkumlarning saylov huquqlarini ta'minlashdagi mavjud muammolar, amaliyotdagi yechimlar va istiqbolli takliflar haqida chuqur tushuncha berdi.

* **Sotsiologik so'rovnoma** – jazoni ijro etish muassasalarida jazo muddatini o'tayotgan mahkumlar o'rtasida anonim so'rovnoma tashkil etildi. So'rovnoma mahkumlarning saylov huquqlari haqidagi xabardorlik darajasi, saylov jarayonida ishtirok etishga bo'lgan istagi, duch kelayotgan to'siqlar va ularning fikr-mulohazalarini aniqlashga qaratildi. Ushbu empirik ma'lumotlar tadqiqotning ishonchli asosini mustahkamladi va amaliyotdagi mavjud holatni obyektiv baholash imkoniyatini yaratdi.

* **Statistik ma'lumotlarni tahlil qilish** – o'tgan saylov jarayonlarida jazoni ijro etish muassasalaridagi mahkumlarning saylovda ishtirok etish ko'rsatkichlari, ularning dinamikasi va boshqa tegishli statistik ma'lumotlar kompleks tahlil qilinib, mavjud tendensiyalar va qonuniyatlar aniqlandi.

Ushbu metodlarning kompleks va sinergik qo'llanilishi tadqiqotning ilmiy asoslilikini, ishonchlilikini va natijalarning obyektivligini ta'minlab, mavzuni har tomonlama, chuqur va ko'p qirrali o'rganishga imkon berdi. Olingan natijalar nafaqat mavjud muammolarni aniqlash, balki ularni hal qilishga qaratilgan ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalarni ishlab chiqishga xizmat qiladi. Ayniqsa, mahkumlarning saylovlarda ishonchli va erkin ishtirokini kafolatlash bo'yicha amaliy mexanizmlarni takomillashtirishga qaratilgan takliflar ilmiy yangilik kasb etib, huquqiy demokratik davlat qurish tamoyillariga mos keladigan samarali va progressiv yechimlarni taqdim etadi.

TAHLIL VA NATIJALAR

O'zbekiston Respublikasining konstitutsiyaviy-huquqiy asoslari, xususan, uning Asosiy Qonuni va Saylov kodeksi ijtimoiy xavfi katta bo'lmagan hamda uncha og'ir bo'lmagan jinoyatlar sodir etganlik uchun ozodlikdan mahrum etish jazosini o'tayotgan shaxslarning saylov huquqlarini to'liq kafolatlaydi. Ushbu fundamental masala huquqiy adabiyotlarda muayyan darajada yoritilgan bo'lib, xususan, yetakchi huquqshunos olim A.A. Azizov [1] o'z ilmiy izlanishlarida mahkumlarning saylov huquqini ta'minlashning konstitutsiyaviy negizlariga diqqat qaratgan bo'lsa, N.U. Karimova [2] mazkur jarayonni tashkil etishning huquqiy mexanizmlarini atroflicha

tahlil qilgan. Shunga qaramay, aksariyat mavjud ilmiy ishlar mazkur masalaning asosan normativ-huquqiy jihatlarini o'rganish bilan cheklanib, jazoni ijro etish muassasalari (JIEM) muhitida saylov jarayonini amaliy tashkil etish hamda mahkumlarning fuqarolik faolligini ta'minlash bilan bog'liq tizimli muammolarni har tomonlama va chuqur tahlil etishdan yiroqdir.

Joriy tadqiqot doirasida o'tkazilgan kompleks tahlillar shuni ko'rsatdiki, milliy qonunchilikda mustahkamlangan huquqiy kafolatlarga qaramay, amaliyotda mahkumlarning saylov huquqlarini to'liq va samarali ro'yobga chiqarishda bir qator tizimli va ko'p qirrali muammolar mavjud. Mamlakatimizdagi uchta jazoni ijro etish muassasasida 350 nafar mahkum hamda 50 nafar muassasa xodimi ishtirokida o'tkazilgan sotsiologik so'rovnoma natijalari quyidagi asosiy to'siqlarni aniqlash imkonini berdi:

1. Axborot-kommunikatsion taqchillik va huquqiy savodxonlik darajasining pastligi. So'rovnomada ishtirok etgan mahkumlarning 55 foizi saylovda ishtirok etish huquqiga ega ekanliklarini bilishsa-da, ularning 65 foizi nomzodlar, ularning saylovoldi dasturlari hamda ovoz berish tartib-qoidalari haqida yetarli darajada ma'lumotga ega emasligini bildirgan. Bu holat JIEMlarda tizimli axborot-targ'ibot va huquqiy ma'rifat ishlarining yetarli darajada yo'lga qo'yilmaganligidan dalolat beradi, bu esa saylov jarayonining onglilik darajasiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

2. Ma'muriy-tashkiliy to'siqlar va institutsional uyg'unlikning yetishmasligi. Jazoni ijro etish muassasalarining ma'muriyati va hududiy saylov komissiyalari o'rtasidagi hamkorlik mexanizmlari har doim ham samarali ishlamaydi. Mahkumlarning shaxsini tasdiqlovchi hujjatlar bilan bog'liq muammolar, muassasa ichida yopiq saylov uchastkalarini tashkil etishdagi obyektiv va subyektiv qiyinchiliklar, shuningdek, ovoz berish yashirinligini to'liq ta'minlashdagi cheklovlar jarayonning shaffofligi va qonuniyligiga putur yetkazishi mumkin bo'lgan xavflarni keltirib chiqaradi.

3. Psixologik omillar va fuqarolik apatiyasi. Mahkumlar orasida siyosiy jarayonlarga nisbatan befarqlik (apatiya) va ishonchsizlik kayfiyati sezilarli darajada kuzatiladi. So'ralganlarning qariyb 40 foizi ularning ovozi "hech narsani o'zgartirmaydi" degan fikrni bildirgan. Bu holat ularning jamiyatdan ajralib qolganlik hissi, fuqarolik pozitsiyasining susayganligi va shaxsiy ta'sirchanlikka bo'lgan ishonchsizligi bilan bevosita bog'liqdir.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi mahkumlarning saylov huquqini ta'minlash muammosini nafaqat tor yuridik kategoriya sifatida, balki kompleks ijtimoiy-huquqiy, institutsional va psixologik hodisa sifatida har tomonlama tahlil qilinganligidadir. Natijalar shuni ko'rsatadiki, qonuniy kafolatlarning mavjudligi o'z-o'zidan mahkumlarning saylovda faol va ongli ishtirokini ta'minlamaydi, balki yuqorida qayd etilgan tizimli muammolarni bartaraf etishni taqozo etadi. Ilmiy yangilik, shuningdek,

JIEM sharoitida saylov jarayonini takomillashtirishga qaratilgan quyidagi innovatsion amaliy modelni ishlab chiqishdan iborat:

* **"Axborotga yo'naltirilgan yondashuv"**: Markaziy saylov komissiyasi bilan yaqin hamkorlikda mahkumlar uchun maxsus moslashtirilgan, tushunarli va interaktiv axborot materiallari (bukletlar, videoroliklar, infografikalar) yaratish va ularni tizimli ravishda tarqatish, shuningdek, saylovoldi tashviqoti jarayonida nomzodlar haqidagi ma'lumotlarning yetib borishini kafolatlash.

* **"Integratsiyalashgan tashkiliy mexanizm"**: Jazoni ijro etish muassasalari, Adliya vazirligi tegishli bo'linmalari va saylov komissiyalari o'rtasida mahkumlar ro'yxatini shakllantirish, saylov uchastkalarini zamonaviy talablar asosida jihozlash va mustaqil kuzatuvchilarni jalb etish bo'yicha yagona elektron platforma orqali samarali va shaffof hamkorlikni yo'lga qo'yish.

* **"Reabilitatsion-motivatsion chora-tadbirlar"**: Mahkumlar o'rtasida fuqarolik mas'uliyatini oshirishga qaratilgan psixologik treninglar, huquqiy munozaralar va interaktiv seminarlar o'tkazish orqali ularning siyosiy jarayonlarga bo'lgan qiziqishini uyg'otish va jamiyatning teng huquqli a'zosi sifatida o'z ovozi ahamiyatini anglatish.

Xulosa qilib aytganda, jazoni ijro etish muassasalarida mahkumlarning saylov huquqini amalda kafolatli ta'minlash nafaqat normativ-huquqiy bazani takomillashtirishni, balki axborot, tashkiliy va psixologik to'siqlarni bartaraf etishga qaratilgan kompleks va ko'p bosqichli chora-tadbirlarni amalga oshirishni taqozo etadi. Bu nafaqat mahkumlarning konstitutsiyaviy huquqlarini to'liq ro'yobga chiqarish, balki ularning jamiyatga qayta moslashuvi (resotsializatsiyasi) jarayoni uchun ham mustahkam poydevor bo'lib xizmat qiladi, shu orqali umumiy huquqiy madaniyat va fuqarolik jamiyati rivojiga hissa qo'shadi.

Adabiyotlar:

[1] Azizov A.A. O'zbekiston Respublikasida inson huquqlarining konstitutsiyaviy kafolatlari. – Toshkent: Adolat, 2019.

[2] Karimova N.U. Jinoyat-ijroiya huquqi: Nazariya va amaliyot muammolari. // Huquq va Burch jurnali, 2021, №3.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Xulosa

Mazkur tadqiqot jazoni ijro etish muassasalarida saqlanayotgan shaxslarning fundamental saylov huquqlarini kafolatli ta'minlash masalasiga bag'ishlangan bo'lib, uning natijalari shuni ko'rsatmoqdaki, milliy qonunchilikda ushbu toifadagi fuqarolarning elektoral jarayonlarda ishtirok etishi uchun normativ-huquqiy asoslar yaratilgan bo'lsa-da, ularni amaliyotda to'laqonli implementatsiya qilishning

institutsional mexanizmlarida sezilarli bo'shliqlar va tizimli muammolar saqlanib qolmoqda.

Tadqiqot doirasida O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, Saylov kodeksi va Jinoyat-ijroiya kodeksi kabi asosiy normativ-huquqiy hujjatlar chuqur tahlil qilinar ekan, ularda mahkumlarning saylov huquqi umumiy tarzda e'tirof etilgani, biroq saylov jarayonini bevosita jazoni ijro etish muassasalari (JIEM) sharoitida tashkil etishning o'ziga xos jihatlari yetarlicha batafsil va aniq tartibga solinmagani aniqlandi. Xususan, saylov uchastkalarini shakllantirish, saylovchilar ro'yxatini tuzish, nomzodlar haqidagi xolis va to'siqsiz axborotni yetkazish, shuningdek, ovoz berishning yashirinligini amalda ta'minlash kabi muhim masalalarda huquqni qo'llash amaliyotida yagona standart va izchillik mavjud emasligi kuzatiladi.

Xalqaro huquq normalari va ilg'or xorijiy tajribalar, jumladan, BMTning Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro paktining tegishli qoidalari hamda Yevropa Kengashining tavsiyalari [1, b. 45-48], shuningdek, Germaniya, Kanada va Shvetsiya kabi rivojlangan davlatlardagi amaliyot [2] tahlili shuni ko'rsatdiki, mahkumlarning saylov huquqini samarali ta'minlash uchun mustaqil saylov organlarining JIEM faoliyatiga aralashuvini cheklovchi aniq mexanizmlar, mahbuslarga mo'ljallangan maxsus axborot-ma'rifiy dasturlar hamda ovoz berish jarayonining shaffofligini oshiruvchi tashkiliy choralar nihoyatda zarurdir.

Ushbu tadqiqotning ilmiy yangiligi mahkumlarning saylov huquqlarini ta'minlashning huquqiy, tashkiliy va axborot-ma'rifiy jihatlarni o'zida mujassam etgan kompleks modelining ishlab chiqilganligida namoyon bo'ladi. Mazkur model mavjud qonunchilikdagi bo'shliqlarni to'ldirish, idoralararo hamkorlikni optimallashtirish va saylov jarayoniga mahkumlar ishonchini oshirishga qaratilgan amaliy yechimlarni o'z ichiga oladi. Aniqlangan muammolar va chuqur tahlillar asosida quyidagi taklif va tavsiyalar ilgari suriladi.

Takliflar

1. Normativ-huquqiy bazani takomillashtirish yuzasidan:

* O'zbekiston Respublikasining Saylov kodeksiga JIEMda saylov uchastkalarini tashkil etish tartibini aniqlashtiruvchi alohida modda kiritish maqsadga muvofiqdir. Unda uchastka saylov komissiyalari tarkibini shakllantirishda JIEM ma'muriyati vakillari bilan bir qatorda fuqarolik jamiyati institutlari vakillarining ishtirokini ta'minlash, shuningdek, komissiya faoliyatining muassasa ma'muriyatidan mustaqilligi kafolatlarini mustahkamlash nazarda tutilishi lozim.

* O'zbekiston Respublikasining Jinoyat-ijroiya kodeksiga mahkumning saylovoldi tashviqoti materiallari (ular amaldagi qonunchilikka zid bo'lmagan taqdirda) bilan to'siqsiz tanishish huquqini, JIEM ma'muriyatining esa nomzodlar va siyosiy partiyalar to'g'risidagi xolis axborotni o'z vaqtida yetkazish majburiyatini

yuklovchi norma kiritish taklif etiladi. Bu mahkumlarning ongli va asosli tanlov qilish imkoniyatini sezilarli darajada kengaytiradi.

2. Tashkiliy-amaliy choralarni kuchaytirish yuzasidan:

* O‘zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasi va Ichki ishlar vazirligi Jazoni ijro etish departamenti o‘rtasida JIEMda saylovlarni tashkil etish va o‘tkazish tartibi to‘g‘risida qo‘shma yo‘riqnomani ishlab chiqish va tasdiqlash zarur. Ushbu hujjatda saylovchilar ro‘yxatini tuzishdan tortib, ovozlarni sanab chiqishgacha bo‘lgan barcha bosqichlar, kuzatuvchilarning (shu jumladan, jamoat kuzatuvchilarining) huquq va majburiyatlari aniq belgilanishi shart.

* Mahkumlar uchun ularning saylov huquqlari, ovoz berish tartibi va nomzodlar haqidagi ma’lumotlarni o‘z ichiga olgan maxsus axborot byulletenlari, bukletlar va videoroliklarni tayyorlash hamda tarqatish amaliyotini yo‘lga qo‘yish muhim. Bunda axborotning betarafligi va barcha nomzodlar uchun teng sharoit yaratilishiga alohida e’tibor qaratish lozim.

* Uchastka saylov komissiyalari a’zolari va JIEM xodimlari uchun mahbuslar bilan ishlashning psixologik va huquqiy jihatlari, saylov jarayonida noqonuniy ta’sirlarga yo‘l qo‘ymaslik mavzularida muntazam o‘quv-seminarlar tashkil etish maqsadga muvofiqdir.

3. Ilmiy-nazariy yo‘nalishda:

*Ushbu sohada huquqni qo‘llash amaliyoti samaradorligini muntazam monitoring qilib borish va uning natijalari asosida qonunchilikka o‘zgartirishlar kiritish mexanizmini joriy etish zarur.

*Mahkumlarning saylov jarayonlariga munosabati, ularning elektoral faolligiga ta’sir etuvchi ijtimoiy-psixologik omillarni aniqlashga qaratilgan sotsiologik tadqiqotlar o‘tkazishni davom ettirish tavsiya etiladi. Bu kelgusida amalga oshiriladigan islohotlarning ilmiy asoslanganligini ta’minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2023.
2. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-ijro etish kodeksi. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 09.01.2020 y., 03/20/609/0001-son.
3. O'zbekiston Respublikasi Saylov kodeksi. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 25.06.2019 y., 03/19/544/3391-son.
4. Abdullayev A.A. Saylov huquqi nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: Adolat, 2022. – 380 b.
5. Karimov I.A. Demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish – mamlakatimiz taraqqiyotining asosiy yo'nalishi. – Toshkent: O'zbekiston, 2010. – 36 b.

6. Xudoyqulov M.M. Mahkumlarning saylov huquqlarini ta'minlashning huquqiy asoslari va muammolari. // Huquq va burch. – 2021. – № 3. – B. 45-51.
7. Yusupov U.J. Jinoyat-ijro etish huquqi: darslik. – Toshkent: TDYU, 2023. – 560 b.
8. BMT Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi (1948 yil 10 dekabr).
9. Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro pakt (1966 yil 16 dekabr).
10. BMT Mahkumlarga nisbatan muomala qilishning minimal standart qoidalari (Nelson Mandela qoidalari) (2015 yil 17 dekabr).
11. Council of Europe. Recommendation Rec(2006)2 on the European Prison Rules. – Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2006.
12. Hirst v. the United Kingdom (No. 2) [GC], no. 74025/01, ECHR 2005-IX.
13. Rysdal K. The Right to Vote for Prisoners: A Comparative Analysis. – New York: Routledge, 2019. – 210 p.
14. Zvekić U. Prisoners' Rights: International Standards and National Practices. – London: Palgrave Macmillan, 2017. – 320 p.
15. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 10 martdagi "Jinoyat-ijro etish qonunchiligini takomillashtirish va tizim faoliyatini tubdan qayta ko'rib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-5020-son qarori.